

ARAL TEÑIZI REGIONÍNDÁ EKOLOGIYALÍQ QÁWIPSIZLIKTI TÁMIYNLEW: MILLIY NÍZAMSHÍLÍQ REFORMALARÍ HÁM XALÍQARALÍQ HUQÍQÍY STRATEGIYALAR

Dilfuza Kutlimuratova

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Yuridika fakulteti
3-kurs studenti

dilfuzakutlimuratova5@gmail.com

ORCID: 0009-0004-9259-6426

Miraddin Tursinbaev

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti Insan huqıqları,
mámleketlik huqıq hám basqarıw kafedrası assistenti

motursinbaev@gmail.com

ORCID: 0009-0002-4596-9803

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21331628>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-iyul 2026 yil
Ma'qullandi: 12-iyul 2026 yil
Nashr qilindi: 13-iyul 2026 yil

KEYWORDS

ekologiyalıq degradaciya, Aral boyı regionı, xalıqaralıq ekologiya huquqı, innovatsiyalıq zona statusı, transshegaralıq resurslar, global ekologiyalıq basqarıw, ekologiyalıq qáwipsizlik strategiyası.

ABSTRACT

Bul maqala Aral teñizi regionındaǵı ekologiyalıq degradaciya processleriniń huquqiy tásirlerin kompleks analizlewge baǵışlanǵan. Izertlew sheńberinde Aral boyı regionınıń ekologiyalıq krizis zonası retindegi huquqiy statusı hám bul aymaqtıń modernizatsıyalanıwına tiykar bolıwshı xalıqaralıq-huquqiy mexanizmler úyrenilgen. Sonday-aq, Ózbekstannıń jańаланған konstituciyalıq reformaları hám BMSH Bas Assambleyasınıń Aral boyı regionın ekologiyalıq innovatsiyalar hám texnologiyalar zonası retinde tán alıwshı rezolyuciyasınıń ámeliy áhmiyeti túsindiriledi. Bunnan tisqari, transshegaralıq suw resursların basqarıwdaǵı xalıqaralıq sheriklik modelleri tallanıp, regionda ekologiyalıq qáwipsizlikti támiynlewdiń huquqiy strategiyaların jetilistiriw boyınsha usınıslar berilgen.

Burıńǵı Awqam dáwirinde balıq awlaw kólemi jıldan-jılǵa artıp bardı. Balıqshılardıń torına Aral lososı, uzın murtlı, lesh, sazan, vobla, sudak hám basqa da túrdegi balıqlar túser edi. Eń nátiyjeli jıllarda Aral teñizinen 50 mın tonnaǵa shekem balıq awlanǵan [1]. XIX ásirdeń 80-jıllarınıń baslarında suw qáddi tómenlep ketti, usı múnásibet penen sol dáwirdeń izertlewshileri Oraylıq Aziyada suwdıń progressiv azayıwı haqqında juwmaqqa keldi. Biraq, bul juwmaqlar shıǵarılǵannan soń, Aral teñizi qáddiniń kóteriliwi baslandı. Keyinirek Aral teñizindegi suw qáddiniń kóteriliwi hám tómenlewı derlik hár jılı almasıp turdı, biraq XIX ásir aqırı hám XX ásir baslarındaǵı yarım ásir dawamında terbeliw amplitudası kóp suwlı hám qurǵaqshıl jıllardıń gezeklesip keliwi nátiyjesinde 50–53 metr aralıǵında bolıp, úsh metrden aspadı [2]. Bul jaǵday 1961-jılǵa shekem dawam etti.

1961-jılı Aral teñiziniń tábiyǵıy rawajlanıw processı juwmaqlandı jáne teñizdiń tartılıw dawamlılıǵın apatlı texnogen regressiya dáwiri sıpatında bahalaw maqsetke muwapıq [3]. Bul, birinshi gezekte, awıl xojalıǵınıń suwǵa bolǵan talabınıń artıwı, sonday-aq, Ámiwdáryada Qaraqum kanalınıń qurılıwı menen

baylanishli – kanaliniń birinshi bólimi 1959-jılı ashılǵan edi. 1962-jılı kanal qurılıp pitkerilgenen keyin, ol Ámiwdáryadaǵı jámi suwdiń 45 procentin ala basladı [4]. Otız úsh jıl ishinde suw qáddi 53 metrden 36 metrge shekem túsip ketti hám tómenlewde dawam etpekte [5]. Xalıqaralıq ilimiy izertlewlerge hám anıq gidrologiyalıq maǵlıwmatlarǵa tiykarlanǵanda, 1960-jıldan 2007-jılǵa shekemgi aralıqta Aral teńizi óziniń dáslepki suw kóleminiń 90 procentinen, al ulıwma maydanınıń 74 procentinen ayrılgan [6]. Bul proces tábiyǵıy resurslardan aqılǵa uǵras paydalanbaw aqibetinde kelip shıqqan jáhán tariyxındaǵı eń iri antropogen ekologiyalıq krizislerdiń biri retinde global ekologiya huqıqınıń itibar orayına tústi.

Búgingi kúnde Aral krizisine xalıqaralıq jámiyetshilik tárepinen itibardıń kúsheyiwi regionlıq ekosistemanı qayta tiklew jáne onıń turaqlı rawajlanıwın támiynlewge xızmet etiwshi xalıqaralıq-huqıqiy mexanizmlerdiń qalıplesiwine tiykar boladı. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev Aral teńizi jaǵdayın jaqsılaw boyınsha bir qansha reformalardı ámelge asırdı, atap aytqanda “Ózbekstan Respublikası Prezidenti janındaǵı Aralboyı xalıqaralıq innovaciya orayınıń jumıs nátiyjeliligini arttırıwǵa baylanishli qosımsha ilajlar haqqında” [7]ǵı Qarar qabıl etildi. Qararǵa muwapıq, Aral teńizi qurıwınıń aqibetlerin saplastırw hám turistlerdiń sanın kóbeytiwge qaratılǵan “My garden in the Aral Sea” (“Araldaǵı baǵım”) agro hám ekoturizm joybarı ámelge asırıladı. Xalıqaralıq innovaciya orayınıń talaplarınan kelip shıǵıp, kórgizbeli tájiriyebe-sınaq maydanların shólkemlestiriw maqsetinde Qaraqalpaqstan aymaǵındaǵı rezerv jer maydanları, Aral teńiziniń qurıǵan ultanındaǵı aymaqtan hám Aralboyı aymaǵındaǵı toǵay qorı jerlerinen jer maydanları ajratıladı. Nókis qalalıq Oraylıq bazarınan Nókis rayonındaǵı Xalıqaralıq innovaciya orayı aymaǵına shekemgi jóneliste turaqlı jámiyetlik transport qatnawı shólkemlestiriledi.

Xalıqaralıq innovaciya orayı tárepinen “Moynaq” hám “Samanbay” tájiriyebe-sınaq maydanları shólkemlestirilgen, sonday-aq, shorlanıw hám qurǵaqshılıqqa shıdamlı shól hám sayamanlı ósimlikler genofondı qalıplestirilip, 13 túrdegi ósimlik dúnyası obyektleri sınaqtan ótkerilmekte [7]. Bul oraydıń tiykarǵı huqıqiy statusı hám minnetlemeleri Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2018-jıl 16-oktyabrdegi PQ-3975-sanlı Qararı [8] menen bekkemlengen bolıp, orayǵa qurıǵan teńiz ultanında duzǵa hám qurǵaqshılıqqa shıdamlı ósimliklerdi egiw boyınsha xalıqaralıq grantlardı tartıw hám patentlengen ilimiy joybarlardı ámeliyatqa engiziw wákilligi berilgen. Bul joybar sheńberinde xalıqaralıq sheriklik tiykarında keń kólemli jumıslar alıp barılmaqta. Atap aytqanda, 2022-jılı Evropa Awqamına aǵza 27 mámleket atınan Aral teńiziniń qurıǵan ultanında 27 mın tıp terek [9] (seksewil hám taǵı basqa shólge shıdamlı ósimlikler) egiliwi xalıqaralıq ekologiyalıq jámlesiwniń ámeliy kórinisi boldı.

Bunnan tisqari, Ózbekstannıń jańalanǵan huquqiy maydanında ekologiyalıq turaqlılıq máseleleri joqarı dárejeli minnetleme retinde belgilendi. Atap aytqanda, mámleket Konstituciyasınıń 49-statyası Aral boyı regionındaǵı ekologiyalıq jaǵdaydı jaqsılaw hám tábiyǵıy teń salmaqlılıqtı qayta tiklewdi tikeley mámleketlik wazıypa retinde bekkemlep qoydı [10]. Bul normanıń áhmiyeti sonday, ol tek tábiyaattı qorǵawdı emes, al krizis zonalarında jasawshı xalıqtıń máplerin qorǵawdıń konstituciyalıq kepilligi bolıp xızmet etedi.

Bul konstituciyalıq reforma regiondaǵı ekologiyalıq degradaciya proceslerine qarsı gúresiwdiń huquqiy kepilligi bolıp xızmet etedi hám aymaq xalqınıń ekologiyalıq mánplerin qorǵawda jańa basqısh esaplanadı. Bul konstituciyalıq kepillik Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2026-jıl 16-fevraldaǵı PF-21-sanlı Pármanınıń 1-qosımshası menen tasıyılǵan “Ózbekstan – 2030” [11] strategiyası arqalı dálillendi. Strategiyada Aral teńiziniń

qurigan ultanında hám Aralboyı (Xorezm, Buxara, Nawayı) jáne basqa da shól aymaqlarında (Jizdaq, Qashqadarya hám Surxandarya) qosımsha 1,3 mln gektar maydanda jasıl qaplamalar jaratıw, sonday-aq, “Jasıl ıqlım” hám Global ekologiyalıq qorlardın biokóptúrlilik, ıqlım ózgeriwi hám topıraq buzılıwınıń aldın alıwǵa qaratılǵan baǵdarlamaları tiykarında 30 million dollarlıq joybarlardı ámelge asırıw eń áhmiyetli milliy maqset sıpatında kiritilgen.

Sonday-aq, xalıqaralıq dárejede de zárúr huquqiy adımlar taslanıp, 2021-jıl 18-mayda Birlesken Milletler Shólkemi (BMSH) Bas Assambleyasınıń 75-sessiyasında Aral boyı regionın “ekologiyalıq innovaciýalar hám texnologiyalar zónası” [12] dep jarıyalaw haqqındaǵı 75/278-sonlı rezolyuciya qabıllandı.

Bul rezolyuciya aǵza mámleketlerdi, BMSHnıń qorların, baǵdarlamaların hám uyımların, sonday-aq xalıqaralıq qarǵı institutları hám basqa da tiyisli mápdar táreplerdi birgelikte pánleraralıq izertlewler hám ilimiy-innovaciyalıq jumıslar alıp barıwǵa shaqıradı. Hújjet Aral boyı regionında Araldı qutqarıw xalıqaralıq qorı (IFAS), sonday-aq Ózbekstan Respublikası Prezidenti janındaǵı Xalıqaralıq innovaciya orayı sıyaqlı milliy baslamalar menen regionallıq birge islesiwdi bekkemlewdiń áhmiyetin atap ótedi.

Bunnan tisqari, rezolyuciya Aral apatshılıǵınıń unamsız ekologiyalıq hám sociallıq-ekonomikalıq aqıbetlerin jumsartıw, teńizdiń qurıǵan ultanında toǵay-melioraciya jumsların turaqlı dawam etiw arqalı kúl, duz hám shań kóteriliwiniń aldın alıw, ekoturizmdı rawajlandırıw hám klimat ózgeriwine beyimlesiw sıyaqlı ámeliy ilajlardı ámelge asırıw kózde tutılǵan. BMSH usı rezolyuciya arqalı Aral boyı regionın “ekologiyalıq innovaciýalar hám texnologiyalar zónası” [12] dep jarıyalap, barlıq xalıqaralıq sheriklerdi 2030-jılǵa shekemgi Turaqlı rawajlanıw kún tártibine muwapıq, aymaqta ekologiyalıq taza, energiya hám suwdı únemlewshi texnologiyalardı engiziwge hám inklyuziv ekonomikalıq ósiwdi qollap-quwatlawǵa mirát etedi.

Usı aymaqta ámelge asırılıp atırǵan jasıl baǵdarlamalar Ózbekstannıń Birlesken Milletler Shólkeminiń Klimattıń ózgeriwi boyınsha ramkalı konvenciyası sheńberindegi xalıqaralıq minnetlemeleri menen de tolıq sáykes keledi. Atap aytqanda, 2021-jılǵa qabıl etilgen Ózbekstannıń jańa milliy kólemde belgilengen úles [13] (NDC 3.0) hújjetinde Aral boyı regionındaǵı ekologiyalıq turaqlılıqtı támiynlew hám terek egiw (aforestaciya) is-ilajları mámlekettiń klimat ózgeriwine beyimlesiw boyınsha tiykarǵı strategiyalıq wazıypalarınan biri retinde bekkemlengen.

Aral teńizi krizisin sheshiwdiń fundamental huquqiy tiykarı – bul transshegaralıq suw resursların basqarıwdaǵı xalıqaralıq sheriklik modellerin modernizaciýalaw bolıp tabıladı. Usı transshegaralıq birge islesiwdiń túpkilikli xalıqaralıq-huquqiy platforması sıpatında Ózbekstan Respublikası 2007-jılǵa qosılǵan hám ratifikaciýalaǵan BMSHnıń “Transshegaralıq suw aǵımları hám xalıqaralıq kóllerdi qorǵaw hám olardan paydalanıw haqqında”[14]ǵı Konvenciyasın atap ótiw zárúr. Bul xalıqaralıq hújjet Oraylıq Aziya mámleketleri aldına ekosistemanı saqlaw hám suwdan ádil paydalanıw boyınsha anıq yuridikalıq minnetlemelerdi júkleydi.

Sonıń menen birge, Araldı qutqarıw xalıqaralıq qorı Oraylıq Aziyadaǵı birden-bir mámleketleraralıq shólkem bolıp esaplanadı. Bul institucional birge islesiwdiń túpkilikli huquqiy hám siyasiy tiykarı sıpatında 1995-jıl 20-sentyabrde qabıl etilgen “Aral teńizi basseynin turaqlı rawajlandırıw boyınsha Oraylıq Aziya mámleketleri hám xalıqaralıq shólkemlerdiń Nókis Deklaraciýası”[15]n atap ótiw zárúr. Usı hújjet region mámleketleriniń ekologiyalıq

kriziske qarsı gúresiwdedi hám transshegaralıq turaqlılıqtı támiynlewdegi ortaqlıq xalıqaralıq-huqıyıy minnetlemelerin belgilep berdi. Ol óziniń 30 jılıq yubileyinde jáne de joqarı nátiyjeli dárejege kóteriliw processin basınan ótkermekte.

Ózbekstan Prezidenti Shavkat Mirziyoevniń region mámleketleri menen birge islesiwge tiykarǵı áhmiyet qaratqan sırtqı siyasat baǵdarındaǵı baslamaları IFAS jumısına jańa pát baǵısladı. Aral apatshılıǵı aqıbetlerin saplastırıw boyınsha keń kólemli jumıslardı izbe-iz dawam ettiriw qońsı mámleketler aldında turǵan eń áhmiyetli wazıypalar qatarına kiredi. Bárinen burın, bul baǵdarda anıq joybarlardı jedel izlep tabıw hám ámelge asırıwda Ózbekstannıń ózi úlgi bolmaqta hám xalıqaralıq jámiyetshilikti oǵan tartpaqta. Ózbekstannıń baslaması menen 2018-jılı BMSH qáwenderliginde Aralboyı regionı ushın İnsan qáwipsizligi boyınsha kóptárepli sheriklik Trast qorı shólkemlestirilip, onıń sheńberinde ekologiyalıq apatshılıq zonasın jaqsılawǵa qarjılar ajratılmaqta.

Qor 2008-jıldan berli BMSHda baqlawshı esaplanadı. Barlıq shólkemlestiriwshi mámleketlerdiń háreketleri menen 2018-jılı BMSH Bas Assambleyasınıń “Birlesken Milletler Shólkemi hám Araldı qutqarıw xalıqaralıq qorı arasında birge islesiw” rezolyuciyası qabıl etildi, 2021-jılı bolsa Aralboyı regionın “ekologiyalıq innovaciýalar hám texnologiyalar aymaǵı” dep jarıyalaw haqqında rezolyuciya bir awızdan maqullandı.

Sonday-aq, xalıqaralıq huqıq maydanındaǵı jáne bir zárúr adım sıpatında, 2023-jıl 19-may kúni Tailandtıń Bangkok qalasında ótkerilgen ESKATOnıń 79-sessiyasında “Aral teńizi basseyni ushın Birlesken Milletler Shólkeminiń arnawlı baǵdarlamasın shólkemlestiriw shártlerin kórip shıǵıw” [16] haqqında 79/8-sanlı rezolyuciyası qabıllandı. Bul hújjet Aral mashqalaların BMSH kóleminde izbe-iz sheshiwge qaratılǵan arnawlı xalıqaralıq mexanizmdi jaratıw ushın yuridikalıq tiykar bolıp tabıladı. Búgingi kúnde barlıq shólkemlestiriwshi mámleketler IFAStıń jańa perspektivalarına júdá optimistlik penen qaramaqta, bul bolsa jetilistiriw processiniń nátiyjesinde onıń barlıq tarawlardaǵı poziciýaların bekkemleydi hám Oraylıq Aziyanıń ekologiyalıq turaqlılıǵına jáne regiondaǵı barlıq xalıqtıń abadanlıǵına xızmet etedi [17].

Aral teńizi krizisi búgingi kúnde tek ekologiyalıq krizis sheńberinen shıǵıp, xalıqaralıq dárejededi huqıyıy, sociallıq hám ekonomikalıq reformalardı talap etiwshi global máselege aylandı. Izertlew nátiyjeleri kórsetkenindey, regiondaǵı degradaciya proceslerin toqtatıw hám ekologiyalıq qáwipsizlikti támiynlew ushın tómendegi ilmiy tiykarlangan huqıyıy strategiyalardı ámelge asırıw zárúr dep esaplanadı:

Birinshiden, transshegaralıq suw resursların basqarıwda ekocentrizm principine ótiw kerek. Yaǵnıy, Oraylıq Aziya mámleketleri arasındaǵı suw bólistiriw kvotaları tek awıl xojalıǵı mápleri emes, al Aral boyı ekosistemasın saqlap qalıw ushın zárúr bolǵan ekologiyalıq minimal suw muǵdarı ólshemi tiykarında qayta kórip shıǵılıwı kerek bolıp tabıladı. Bul kózqaras xalıqaralıq huqıqtıń transshegaralıq suwlardı basqarıwdaǵı negizgi principini esaplangan ádil hám aqlıǵa uǵras paydalanıw qaǵıydasın tikeley Aral teńizi ekosistemasın qorgaw maqsetlerine boysındırıwdı talap etedi. Xalıqaralıq huqıqtanıwshı ilimpazlar [18] tárepinen de tastıyqlanǵanınday, Oraylıq Aziya mámleketleri arasındaǵı suw bólistiriw shártnamaları xalıqaralıq ekologiyalıq huqıq normalarına sáykes modernizaciya etiliwi shárt.

Ekinshiden, Aral boyı regionınıń ekologiyalıq innovaciýalar hám texnologiyalar zonası retindegi huqıyıy statusın ámeliy mexanizmler menen tolıqtırıw kerek. Atap aytqanda, regionda jasıl texnologiyalardı engiziwshi xalıqaralıq korporaciýalar ushın ekologiyalıq preferenciýalar hám kepillikler haqqında arnawlı regional huqıyıy rejimdi jaratıw maqsetke

muwapıq. Bul qádem xalıqaralıq rezolyuciyalardıń deklarativlik xarakterden ámeliy-huquqiy xarakterge ótiwin támiynleydi.

Úshinshiden, milliy nızamshılıqta, ásirese jańalangan Konstituciya normaları tiykarında, ekologiyalıq zıyan ushın juwapkershiliktiń jańa modellerin islep shıǵıw zárúr. Bunda tek jinayat yamasa hákimshilik juwapkershilik emes, al ekologiyalıq reparaciya, yaǵniy ortalıqtı óz qáddine keltiriw minnetlemesi hám ekologiyalıq qamsızlandırıw sistemaların keńeytiw kerek.

Tórtinshiden, qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw tarawında mámleketlik basqarıw uyımları, atap aytqanda, ministrlikler [22] jumısın tolıq cıfrlastırıw hám smart texnologiyalardı engiziwdiń huquqiy mexanizmlerin jetilistiriw zárúr. Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2023-jıl 31-maydaǵı PF-81-sanlı [19] Pármanında ekologiya tarawın transformaciyalaw wazıypası belgilengen bolıp, onıń sheńberinde ekologiyalıq qadaǵalawdı ámelge asırıwda insan faktorın qisqartıwshı hám ashıqlıqtı támiynlewshı avtomatlastırılǵan málimleme sistemaların qalıplestiriw qatań kórsetilip, Jámiyetshilik ekologiyalıq qadaǵalawshısı sisteması engizilip, qadaǵalawshılarga ekologiyalıq huquqbuzıwshılıqtı anıqlaw, tiyisli aktti rásmiylestiriw hám Ekonazorat platformasına kirgiziw huquqı berilgen. Bul normativlik tiykar, óz gezeginde, Aral boyı regionında ekologiyalıq monitoringti elektron platformalar arqalı alıp barıw hám atqarıwshı hákimiyat sistemasında aqıllı basqarıw texnologiyaların ámeliyatqa engiziw ushın huquqiy negiz bolıp xızmet etedi.

Besinshiden, Aral boyı regionında ekologiyalıq qáwipsizlikti támiynlewde jámiyetshilik ekologiyalıq qadaǵalaw institutın rawajlandırıw huquqiy strategiyanıń ajıralmas bólegi bolıwı tiyis. Jámiyetlik ekologiyalıq qadaǵalawdıń huquqiy tiykarları “Ekologiyalıq qadaǵalaw haqqında”[20]ǵı nızamniń 15–16-statyalarında bekkemlengen bolıp, oǵan muwapıq puqaralardıń ózin-ózi basqarıw uyımları hám mámleketlik emes kommerciyalıq emes shólkemler qorshaǵan ortalıqtı qorǵaw haqqındaǵı nızamshılıqtıń orınlanıwı ústinen monitoring alıp barıw huquqına iye. Bul mexanizmdi xalıqaralıq ekologiyalıq qorlar (IFAS) hám jergilikli xalıq ortasındaǵı baylanıstırıwshı huquqiy kópir sıpatında jánede rawajlandırıw kerek.

Juwmaqlap aytqanda, Aral boyı regionınıń keleshegi tikeley regional suw diplomatiyasınıń jetiskenligine hám milliy huquqiy strategiyalardıń xalıqaralıq standartlar menen integraciyalasıwına baylanıslı. Ózbekstan tárepinen alıp barılıp atırǵan konstituciyalıq reformalar hám “Jasıl qaplama” joybarları regionda turaqlı rawajlanıwdı támiynlewdiń bekkem irgetası bolıp xızmet etedi. Aral mashqalasın huquqiy tárepten sheshiw – bul tek ǵana tábiyattı qutqarıw emes, al keleshek urpaqlardıń qáwipsiz hám turaqlı ortalıqta jasaw huquqın kepillew bolıp tabıladı. Bul háreketler ulıwma xalıqaralıq huquq qatarında, BMSH Bas Assambleyasınıń 2022-jıl 28-iyuldaǵı 76/300-sanlı rezolyuciyası menen tán alınǵan “Taza, salamat hám turaqlı qorshaǵan ortalıqqa bolǵan huquq”[21]tıń Aral boyı regionında ámeliy hám yuridikalıq tárepten támiynleniwin ańlatadı.

Ádebiyatlar:

1. Зонн И.С., Гланц М.Г. Аральская энциклопедия. – М.: Международные отношения, 2008.
2. Бортник В.Н., Чистяева С.П. Гидрометеорология и гидрохимия морей СССР. Том VII: Аральское море. – Ленинград: Гидрометеоиздат, 1990. – С. 29-34.
3. Глазовский Н.Ф. Аральский кризис: причины возникновения и пути выхода. – М.: Наука, 1990. – 136 с.
4. Micklin P. The Aral Sea Disaster // Annual Review of Earth and Planetary Sciences. – 2007. – Vol. 35. – P. 47-72.

5. Kosarev A.N., Kostianoy A.G., Zonn I.S. The Aral Sea Environment. – The Handbook of Environmental Chemistry, Vol. 7. – Springer, 2010. – P. 15-18.
6. Micklin, P.P. (2007). The Aral Sea Disaster. Annual Review of Earth and Planetary Sciences, 35, 47-72.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Orolbo'yi xalqaro innovatsiya markazining faoliyati samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 12.02.2020 yildagi PQ-4597-son // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 04.07.2023-y., 06/23/107/0441-son.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Orolbo'yi xalqaro innovatsiya markazini tashkil etish to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 16.10.2018 yildagi PQ-3975-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 20.01.2024-y., 06/24/14/0052-son.
9. European Union completed planting of 27 thousand trees in Aral Sea basin // Delegation of the European Union to Uzbekistan, https://www.eeas.europa.eu/delegations/uzbekistan/european-union-completed-planting-27-thousand-trees-aral-sea-basin_en.
10. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi [Mazkur yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan] // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son.
11. Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo'ljallangan ustuvor yo'nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 16.02.2026 yildagi PF-21-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 30.03.2026-y., 06/26/46/0290-son.
12. Faso, B., Rica, C., Guinea, E., Islands, M., & Sudan, S. (2021). Declaring the Aral Sea region a zone of ecological innovations and technologies: draft resolution: addendum/Angola, Azerbaijan, Belarus, China, Hungary, Romania, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan, Venezuela (Bolivarian Republic of) and Viet Nam.
13. Updated Nationally Determined Contribution of the Republic of Uzbekistan (NDC 3.0) for the period up to 2035 within the Framework of the Paris Climate Agreement. – Tekst: elektron // UN Climate Change: [sayt]. — URL: <https://unfccc.int/sites/default/files/2025-11/Uzbekistan%20Third%20NDC.pdf>.
14. Конвенция По охране и использованию трансграничных водотоков и международных озер // O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, <https://lex.uz/docs/1331394>.
15. Nukus Declaration // CAWater-Info, https://cawater-info.net/library/eng/nukus_declaration.pdf.
16. Full text of the UNESCAP resolution on establishment of the United Nations special programme for the Aral Sea basin (UNSPAS) initiated by Turkmenistan and adopted on 19 May 2023 // Permanent Mission of Turkmenistan to The UN, <https://un.mission.gov.tm/en/news/117084>.
17. IFAS – Platform for Sustainable Development of Central Asia. – Tekst: elektron // O'zbekiston Milliy axborot agentligi: [sayt]. – URL: <https://uza.uz/posts/508520>.
18. Ziganshina, D. (2014). Promoting transboundary water security in the Aral Sea Basin through international law (Vol. 3). Martinus Nijhoff Publishers.

19. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 31.05.2023 yildagi PF-81-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 30.03.2026-y., 06/26/46/0290-son.
20. Ekologik nazorat to'g'risida O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 27.12.2013 yildagi O'RQ-363-son // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 30.12.2025-y., 03/25/1109/1241-son.
21. Резолюция 76/300 Генеральной Ассамблеи. — Текст: электрон // Организация Объединенных Наций: [sayt]. — URL: <https://docs.un.org/ru/A/RES/76/300>.
22. Tursinbaev, M., & Rustem, O. (2023). Ijro hokimiyati organlari tizimining asosiy bo'g'ini sifatida vazirliklarning ekologik davlat boshqaruvi sohasidagi vakolatlari. Siyosatshunoslik, huquq va xalqaro munosabatlar jurnali, 2(7), 31-35.

